

Ю. Чоломбитько,
аспірантка кафедри земельного та аграрного права
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФУНКЦІОНУВАННЯ АГРАРНИХ ХОЛДИНГІВ В УКРАЇНІ

Вітчизняний аграрний сектор продовжує своє становлення з моменту здобуття Україною незалежності та займає провідне місце в економічному розвитку держави. Сьогодні його розвиток здійснюється під великим впливом євроінтеграційних процесів та переймання позитивного досвіду сусідніх європейських країн.

Учасниками на сучасному ринку сільської продукції виступають як окремі дрібні селянські господарства, так і великі аграрні корпорації – холдинги. Окрім цього виділяють фермерські господарства, сільськогосподарські кооперативи, сільськогосподарські підприємства корпоративного типу тощо.

Натомість сформувалась та існує тенденція до зменшення чисельності дрібних суб'єктів сільського господарства – виробників сільськогосподарської продукції за рахунок переходу їх та їхніх ресурсів під контроль великих агропромислових компаній. Вказані процеси обумовлені як внутрішніми, так і зовнішніми факторами. До внутрішніх факторів можна віднести обмежений ресурс дрібних сільськогосподарських господарюючих суб'єктів, що зумовлює необхідність в об'єднанні їхньої діяльності із іншими. До зовнішніх – заінтересованість органів державної влади та органів місцевого самоврядування в акумуляції сільськогосподарського виробництва в руках потужних компаній, здатних створювати позитивне фінансове середовище для розвитку

регіонів діяльності та залучати серйозні зарубіжні інвестиції, спроможність величезними агрокомпаніями лобювати нормативну основу для процесів акумуляції сільськогосподарських ресурсів.

Зважаючи на процеси проведення земельної реформи, пов'язані з відкриттям ринку земель сільськогосподарського призначення, тема правового регулювання та контролю діяльності агрохолдингів в Україні має суттєву актуальність, оскільки від цього залежить розвиток економіки країни загалом. Особливої значущості названа тема дослідження набуває в контексті відновлення економіки після спричинених війною збитків в аграрній сфері.

Питанню, яке стосується особливостей правової природи та правового регулювання діяльності агрохолдингів в Україні, в аграрно-правовій науці приділено не так багато уваги, що залишає за собою широкий пласт для сучасних наукових досліджень.

Окремими дослідженнями правового регулювання діяльності агрохолдингів в Україні займалися такі науковці як В. Дударенко, П. Кулинич, В. Уркевич, В. Єрмоленко, Т. Коваленко та інші.

Сучасна ринкова економіка, розвиток конкуренції та в більшій частині процеси глобалізації стали передумовою виникнення та функціонування великих аграрних компаній, що контролюють діяльність виробників продукції сільського господарства.

Залучення іноземних інвестицій, які необхідні для розвитку економіки нашої країни, зумовлює необхідність покращення правового регулювання діяльності агрохолдингів та розробки нових ефективних та прозорих правових механізмів регулювання діяльності та контролю цих компаній. Зазначимо, що діяльність агрохолдингів в контексті існуючого вітчизняного правового регулювання має низку позитивних та негативних наслідків. Нажаль, негативний вплив діяльності агрохолдингів завдає значної шкоди, яку можливо уникнути або нейтралізувати впровадивши нові правові механізми діяльності в сфері аграрного сектору економіки держави.

До переваг діяльності великих гравців на вітчизняному сільськогосподарському ринку можна віднести застосування ними сучасних технологій виробництва та переробки сільськогосподарської продукції, розвиток комунікацій аграрного сектору та збільшення обсягу виробництва, продажу і, як наслідок, суттєве збільшення надходжень до державного бюджету. У агрохолдингів набагато більше можливостей порівняно із середніми та дрібними сільськогосподарськими товаровиробниками, зокрема, у сфері залучення іноземних інвестицій, які мають позитивний вплив на розвиток економічного стану держави. А використання високопродуктивних технологій, уникнення ланцюга посередників в процесі від вирощування до продажу сільськогосподарської продукції, використання власних методів та засобів виробництва може досягатися шляхом зниження вартості кінцевого продукту, що позитивно впливатиме на соціальне життя.

Так, внаслідок того, що управління усією операційною діяльністю групи аграрних компаній здійснюється не за місцем виробництва сільськогосподарської продукції, а із великих міст, які територіально віддалені від земельних ділянок та інших сільськогосподар-

ських ресурсів, виникають негативні явища діяльності таких компаній. Нераціональне використання земельних ділянок, виснажуючі технології вирощування сільськогосподарської продукції направлені передовсім на збільшення обсягів виробництва, порушення умов щодо періодичної зміни засівання сільськогосподарської культури, зниження обсягу платежів до місцевих бюджетів, відсутність зацікавленості в участі розвитку місцевих громад та необізнаність щодо проблем місцевості, відсутність можливості впливу мешканців на порядок сільськогосподарського виробництва та запобігання порушення екологічних норм. Акумуляція великих обсягів земельних ділянок в єдиних руках сприяє зменшенню кількості фермерів та знеособленню сільського господарства в сільській місцевості. Діяльність агрохолдингів, як правило, спрямована переважно на задоволення зовнішнього ринку, адже значна вага сільськогосподарської продукції експортується. Таким чином, внутрішньодержавні національні ресурси фактично стають сировинними базами для задоволення продуктової безпеки світу, що в контексті основної мети агрохолдингу – збільшення прибутку, може зашкоджувати національним інтересам.

Отже, значна кількість негативних наслідків функціонування агрохолдингів на рівні із існуючими їх перевагами вимагає розробки нових ефективних правових механізмів регулювання їх діяльності задля зменшення та, або компенсації таких негативних наслідків.

Як вже вказувалося вище, питання регулювання сфери бізнесу аграрних холдингів в Україні має свою специфічну актуальність в умовах воєнного стану. Головною метою діяльності таких великих компаній в Україні є отримання прибутків, які мають постійно збільшуватися, що своєю чергою швидко досягається за рахунок експорту великих

обсягів сільськогосподарських товарів та продукції сільськогосподарського виробництва.

Як відомо за 2021 довоєнний рік із України було експортовано пшениці та суміші пшениці і жита на 1 479,3 мільйона доларів, олії соняшникової 1 068,3 мільйона доларів США, кукурудзи 1 015,6 мільйона доларів США. Загалом експортована продукція агропромислового комплексу та харчової промисловості склала 40,7 % від всього експорту на 27 708,9 мільйонів доларів США [5].

Станом на 2021 рік, за даними сайту <https://latifundist.com>, найбільшими агрохолдингами в Україні за банком землі був KERNEL – 506 тис. га, Ukrlandfarming – 475 тис. га, МХП – 370 тис. га, Агротраспекс – 300 тис. га, Астарта-Київ – 220 тис. га [3].

Отже, зважаючи на обсяги земельних ресурсів, найбільшими експортерами сільськогосподарської продукції є саме аграрні холдинги, що обробляють тисячі гектарів землі, при цьому слід звернути увагу, що в умовах початку воєнних дій на території України, коли було заблоковано вітчизняні порти, відбулася криза експорту сільськогосподарської продукції, що завдало значних збитків не тільки агрокомпаніям, а і державному бюджету.

В той же час, інтереси і потреби кінцевих споживачів – громадян України у сільськогосподарських продуктах забезпечувалися здебільшого за рахунок діяльності дрібних та середніх сільгоспвиробників – фермерських господарств, особистих селянських господарств, які орієнтовані на внутрішній ринок. І це в той час, коли крупні аграрні формування в кризовий період воєнного стану першочергово займалися проблемами експорту, орієнтованого на зовнішній ринок. Дрібні та середні сільськогосподарські товаровиробники спрямували фактично усі зусилля на стабілізацію продовольчої безпеки України.

Із вказаного досвіду можна зробити висновок щодо важливості та необхідності діяльності сільськогосподарського виробництва, орієнтованого на забезпечення потреб саме громадян. А тому загрозу негативних наслідків масштабної акумуляції земельних ресурсів в руках агрокорпорацій необхідно подолати за допомогою впровадження правових механізмів регулювання їх діяльності з урахуванням, у першу чергу, соціальних інтересів та запровадження обмежень щодо володіння земельними ресурсами.

Чинна нормативна база правового регулювання діяльності агрохолдингів в Україні включає наступні нормативно-правові акти Закон України «Про холдингові компанії в Україні» від 15 березня 2006 року № 3528-IV, Господарський кодекс України від 16 січня 2003 року № 436-IV, Закон України «Про кооперацію» від 10 липня 2003 року № 1087-IV, Земельний кодекс України від 25 жовтня 2001 року, тощо.

Відповідно до перекладу англomовного терміну holding – це утримання, зберігання. З урахуванням іноземного досвіду регулювання діяльності холдингів, останні визначаються як сукупність головної компанії – материнської та підпорядкованих їй компаній, що нею управляються. Згідно із частиною 5 статті 126 Господарського кодексу України холдингова компанія це акціонерне товариство, яке володіє, користується, а також розпоряджається холдинговими корпоративними пакетами акцій (часток, паїв) двох або більше корпоративних підприємств (крім пакетів акцій, що перебувають у державній власності) [1].

Аналогічне визначення холдингової компанії міститься в абз. 4 частини 1 статті 1 Закону України «Про холдингові компанії в Україні» [2].

Відповідно до абз. 5 частини 1 статті 1 Закону України «Про холдингові компанії в Україні» холдинговий корпоративний пакет акцій (часток, паїв) – пакет акцій (часток, паїв)

корпоративного підприємства, холдингової компанії, який перевищує 50 відсотків чи становить величину, яка забезпечує право вирішального впливу на господарську діяльність корпоративного підприємства, холдингової компанії.

Що ж стосується аграрного холдингу, як різновиду холдингової компанії то на нього поширюються усі існуючі норми щодо холдингових компаній з урахуванням особливостей діяльності таких підприємств саме в агропромисловому секторі. Так, В. Уркевич пропонує вважати агрохолдингом публічне акціонерне товариство, що володіє, користується та розпоряджається холдинговими корпоративними пакетами акцій (часток, паїв) двох або більше аграрних господарських товариств [4, с. 3].

Отже, норми українського законодавства головною ознакою у визначенні холдингу закріплюють організаційно-правову форму – акціонерне товариство, що володіє пакетом акцій, розмір якого дозволяє здійснювати вирішальний вплив на корпоративне підприємство, яке в свою чергу нормативно визначається як господарське товариство (акціонерне, товариство з обмеженою чи додатковою відповідальністю, повне, командитне товариство). Натомість відсутні окремі критерії щодо характеру діяльності та порядку взаємовідносин між корпоративними компаніями.

На практиці ж діяльність групи компаній як єдиного холдингу може відбуватися декількома компаніями, які утворилися у формі, наприклад, товариства з обмеженою відповідальністю із визначенням частки у статутному капіталі основної компанії, що здійснює управлінські функції, у компаніях, які займаються безпосереднім сільськогосподарським виробництвом. В цьому випадку відсутні нормативні підстави для визначення агрохолдингу, але фактично відбувається управління основної компанії підпорядкованими їй, діяльність яких

часто направлена на завершення циклу виробництва.

Отже, чинне законодавче визначення холдингу не відповідає реаліям сьогодення та безумовно вимагає приведення у відповідність до тих суспільних відносин, що існують.

Відомо, що земля є важливим та основним ресурсом в розвитку економіки України. У зв'язку із цим правове регулювання правовідносин щодо усіх форм використання земельних ділянок підлягає особливому правовому регулюванню зважаючи на конституційні положення щодо визнання землі основним національним багатством. Правове регулювання діяльності суб'єктів використання земельних ділянок має бути чітко регламентованим з огляду на необхідність дотримання основних правових принципів.

У зв'язку із сутнісною природою агрохолдингів як компаній, що акумулюють значну кількість сільськогосподарських ресурсів для сільськогосподарського товаровиробництва на певній місцевості, як правило, сільській, правове регулювання відносин у сфері діяльності та контролю такої діяльності має важливе значення для економічної, соціальної та екологічної стабільності держави. Особливо важливим видається нормативне врегулювання функціонування агрохолдингів в контексті майбутньої можливості набуття права власності на земельні ділянки сільськогосподарського призначення юридичними особами, з 01.01.2024 року відповідно до земельного законодавства.

Так, згідно із частиною 2 статті 130 Земельного кодексу України, зокрема, загальна площа земельних ділянок сільськогосподарського призначення у власності юридичної особи (крім банків) не може перевищувати загальної площі земельних ділянок сільськогосподарського призначення, які можуть перебувати у власності всіх її учасників (членів, акціонерів), але не більше десяти тисяч гектарів.

Оскільки агрохолдинги не мають статусу самостійної юридичної особи у загальноприйнятому розумінні, а об'єднують певну кількість недержавних і некомерційних юридичних осіб, зареєстрованих за місцем безпосереднього сільськогосподарського товаровиробництва, тобто фактично по всій Україні, то така ситуація створює оптимальні умови для придбання у власність у 2024 році значної площі земель сільськогосподарського призначення, створюючи «безрозмірний» банк земель агрохолдингу. У зв'язку із цим видається необхідним встановити запобіжник для обмеження придбання «дочками» у власність земель сільськогосподарського призначення, які в кінцевому рахунку створюють земельний банк агрохолдингу.

Отже, законом встановлено обмеження щодо обсягу земель, що можуть перебувати на праві власності у однієї юридичної особи. Натомість, нормативно відсутня заборона щодо обсягу власності на землю у групі юридичних осіб, які фактично є агрохолдингом та управляються єдиною групою власників.

Відсутність такого обмеження несе в собі загрозу концентрації усієї сільськогосподарської землі в руках декількох пов'язаних компаній, що позбавить дрібних та середніх фермерів можливості займатися сільським господарством через штучне регулювання умов на ринку. Такі обставини можуть призвести до зменшення різноманіття товарів та неможливості конкуренції фермерів.

Отже, важливим завданням у сфері нормотворчості є врегулювання питання, яке стосується діяльності крупних сільськогосподарських товаровиробників в контексті усунення негативних наслідків можливої концентрації усього обсягу сільськогосподарських земель у руках (земельних банках) цих суб'єктів.

Важливим в даному випадку видається створення єдиного реєстру агрохолдингів, який буде міс-

тити інформацію щодо усіх компаній групи. Оскільки сьогодні такий реєстр в Україні відсутній, то визначення переліку окремих юридичних осіб, що входять до агрохолдингів, відбувається на підставі відкритих даних щодо юридичних осіб та спеціалізації виробництва.

Таким чином, внесення змін до чинного законодавства щодо врегулювання діяльності крупних підприємств, які здійснюють господарську діяльність в аграрному секторі є важливим для забезпечення дотримання правил державної політики щодо використання земельних ресурсів та підвищення конкуренції на ринку землі. Такий підхід в кінцевому рахунку дозволить уникнути зловживання агрохолдингами своїм домінуючим становищем на ринку сільськогосподарської продукції та знизить ризик неспроможності малих та середніх фермерів конкурувати з ними.

Відкриття ринку земель сільськогосподарського призначення для юридичних осіб вимагає від нормотворця вирішення низки складних проблем, пов'язаних з регулюванням діяльності агрохолдингів. Законодавчі зміни мають стати ефективним інструментом для забезпечення чесної конкуренції та розвитку аграрної галузі в цілому. Для цього необхідно забезпечити баланс інтересів малих та середніх фермерів із захистом прав власників землі, регулюванням концентрації земельних ресурсів та контролем за дотриманням екологічних та соціальних стандартів у сільському господарстві.

Прийняття окремого закону про агрохолдинги із нормативним визначенням термінів і понять та нормативне закріплення вимог до діяльності таких суб'єктів аграрної сфери забезпечить уникнення негативних наслідків акумуляції великих обсягів сільськогосподарських ресурсів в єдиних руках, метою діяльності яких, як правило, є лише отримання великих прибутків.

Законодавець мусить розробити базу для ефективного розвитку економіки та найвигіднішого використання землі як основного національного багатства. Для цього в першу чергу необхідно розробити актуальне визначення агрохолдингу, що буде відповідати реальним взаємозв'язкам між юридичними особами без прив'язки до організаційно-правової форми, яка практично не впливає на процес управління.

По-друге, ефективним видається створення єдиного державного реєстру агрохолдингів, який повинен містити інформацію щодо усіх компаній, які знаходяться у взаємозв'язку та підпорядкуванні, що дозволить ефективніше здійснювати державне регулювання обігу аграрних ресурсів.

У статті проведено дослідження законодавства з питань регулювання діяльності аграрних холдингів в Україні, зокрема, щодо права на придбання земельних ділянок сільськогосподарського призначення. Відзначено, що нормативне регулювання діяльності аграрних холдингів на сьогодні є недосконалим та недостатнім. Встановлено, що законодавче визначення терміну аграрний холдинг є неактуальним та потребує змін. Визначено позитивні та негативні наслідки діяльності аграрних корпорацій в Україні. Зроблено висновок про необхідність розробки нових ефективних правових механізмів регулювання діяльності аграрних компаній. Наголошено на актуальності теми в контексті відкриття можливості з 01.01.2024 року придбавати юридичними особами земельні ділянки сільськогосподарського призначення. Відсутність обмеження щодо обсягу придбання земель сільськогосподарського призначення для групи компаній, що входять до аграрного холдингу несе в собі загрозу концентрації усієї сільськогосподарської землі в руках

декількох пов'язаних компаній, що позбавить дрібних та середніх фермерів можливості займатися сільським господарством через штучне регулювання умов на ринку. Запропоновано нормативно врегулювати питання, щодо діяльності крупних сільськогосподарських товаровиробників в контексті усунення негативних наслідків можливої концентрації усього обсягу сільськогосподарських земель у руках (земельних банках) цих суб'єктів. Визначено необхідність створення єдиного реєстру аграрних холдингів в Україні.

Ключові слова: аграрні холдинги, право власності юридичних осіб на земельні ділянки, право власності на земельні ділянки сільськогосподарського призначення, сільськогосподарський ринок землі.

Cholomytko Yu. The peculiarities of legal ensuring the functioning of agricultural holdings in Ukraine

It the article is conducted the research the legislation on the issue of regulation the activities of agricultural holdings in Ukraine, in particular, the right to acquire agricultural land plots. It is noted that the regulatory framework for the activities of agricultural holdings is currently imperfect and insufficient. It is established that the legislative definition of the term "agricultural holding" is outdated and needs to be changed. The positive and negative consequences of the activities of agrarian corporations in Ukraine are determined. The author concludes that it is necessary to develop new effective legal mechanisms for regulating the activities of agricultural companies. The author emphasizes the relevance of the topic in the context of opening the possibility for legal entities to acquire agricultural land plots from January 1, 2024. The absence of restrictions on the scope of

agricultural land acquisition for a group of companies belonging to an agricultural holding poses a threat of concentration of all agricultural land in the hands of several related companies, which will deprive small and medium-sized farmers of the opportunity to engage in agriculture through artificial regulation of market conditions. The author proposes to regulate the activities of large agricultural producers in the context of eliminating the negative consequences of the possible concentration of the entire volume of agricultural land in the hands (land banks) of these entities. The author identifies the need to create a unified register of agricultural holdings in Ukraine.

Key words: agricultural holdings, legal entities' ownership of land plots, ownership of agricultural land plots, agricultural land market.

Література

1. Господарський кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 року № 436-IV. Дата оновлення: 19.08.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text> (дата звернення: 21.05.2023).
2. Про холдингові компанії в Україні: Закон України від 15 березня 2006 року № 3528-IV. Дата оновлення: 01.01.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3528-15#n168> (дата звернення: 19.05.2023).
3. Топ 100 латифундистів України (за даними сайту «головний сайт про агробізнес Latifundist»). URL: <https://latifundist.com/rating/top100#323> (дата звернення: 20.04.2023).
4. Уркевич В. Ю. Правові проблеми функціонування агрохолдингів в Україні. Право та інновації. 2013. № 4. С. 115–125.
5. Інфографіка щодо загальних підсумків експорту товарів і послуг України у 2021 році (за даними департаменту стратегічного планування та макроекономічного прогнозування) URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=e3c3c882-4b68-4f23-8e25-388526eb71c3&tag=TendentsiiEksportuInfografika-eksport-> (дата звернення: 15.04.2023).